

stoljećima sačuvala nacionalnu svijest, važna je u kontekstu knjiga o subetničkim skupinama kojih u hrvatskoj znanosti izrazito nedostaje, djelo ima važnost kao regionalna studija, ponajprije podunavska, no i šire, a edicija je vrlo značajna i zbog aktualnih zbivanja s Bunjevcima u istraživanim zemljama, posebice Srbiji. Zbog svega, ova knjiga nije doprinos samo u znanstvenom pogledu nego su rezultati istraživanja primjenjivi i za kreatora političkih procesa.

Zaključno, polazeći od koncepata interkulturalnih, transkulturalnih i multikulturalnih studija, ova knjiga problematizira bunjevačku povijesnu, lingvističku, demografsku, sociološku, etnološku i kulturno-antropološku problematiku u njezinim suvremenim i povijesnim kontekstima. Njezina je svrha i cilj utvrđivanje odrednica identiteta Bunjevaca te proširivanje spoznaja o etnokulturnim procesima njihova oblikovanja kao (sub)etničke grupe. Istraživačke teme, pa tako i publicirani radovi, temeljili su se na specifičnim kulturnim značajkama pojedinih bunjevačkih ogranaka, uglavnom onima po kojima se oni bitno razlikuju od ostalog stanovništva u okruženju. U središtu znanstvenih interesa jest propitivanje akulturacijskih i asimilacijskih procesa koji su kod ove (sub)etničke grupe oblikovali prepoznatljive kulturološke obrasce, mentalitete i identitete, ali i njihova integracija u prostorima na kojima obitavaju već više stotina godina. Prilozi u knjizi koji su, kako se spomenulo, rezultati višegodišnjih istraživanja, utvrđuju nekadašnje i sadašnje stanje njihove svijesti o (njihovoj) etnonacionalnoj pripadnosti. Ova će knjiga čitatelje, kojih će zasigurno biti i izvan znanstveno-stručnog miljea, uputiti do kojeg se stupnja može govoriti o Bunjevcima kao o homogenoj etnokulturnoj zajednici (zajedničko ime, jezik, pojedini elementi tradicijske kulture), a u kojoj pak mjeri kao o distinktivnim i regionalno specifično oblikovanim zajednicama, s obzirom na njihovu disperzivnost u prošlosti i sadašnjosti.

Goran Pavel Šantek

Mario Katić, Tomislav Klarin, Mike McDonald, ur.:
***Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious
Tourism and Contemporary Trends***

Zürich – Berlin: LIT Verlag, 2014., 232 str.

Zbornik *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends* nastao je na temelju dijela radova predstavljenih na konferenciji *Pilgrimage and Sacred Places in Central and Eastern Europe: Place, Politics and Religious Tourism*, koja je održana u Zadru

2012. godine. Zbornik obuhvaća četrnaest radova prilično različitih disciplinarnih pristupa, čija je osnovna poveznica uglavnom samo tematska, dakle istraživanje različitih fenomena povezanih s religijom, hodočašćem i turizmom. Zbornik je koncipiran sa željom da doprinese studijama hodočašća jugoistočne Europe, posebno njegovim razmatranjem vezanim uz turizam. Važno je naglasiti i da urednici zbornikom ne žele ponuditi nikakve konačne odgovore, čak ni definiciju osnovnih istraživačkih pojmova potrebnih za koncipiranje istraživanja, konferencije i zbornika – poput onoga što je to hodočašće, koje sami određuju samo kao vid religijskoga turizma – već žele otvoriti prostor za raspravu i svima zainteresiranima približiti različite konceptualne i istraživačke pristupe.

Zbornik počinje uvodnim radom urednika, na koji se nadovezuje članak Josipa Faričića u kojemu se povezuje razvoj nautičke tehnologije i kartografije u srednjem vijeku s povećanom ulogom i važnošću hrvatskih pomorskih luka za globalni fenomen kršćanskih hodočašća i križarskih pohoda u Svetu zemlju. Rad prilično dobro pokazuje utjecaj institucije kršćanskoga hodočašća na regiju. Krešimir Kužić u radu koji slijedi opisuje s hodočašćima povezanu pojavu kuge u europskim lukama te mjere koje su jadranski gradovi poduzimali da bi od nje zaštitili svoje građane, primjerice ograničavanjem kretanja hodočasnika i uvođenjem karantena.

Četiri rada koja slijede dominantnije su etnografski usmjereni. U prvom, Dragica Popovska daje etnografski i povijesni izvještaj o mjestima sa svetim kamenjem u Makedoniji, koja su drevnog podrijetla, a i danas su privlačna ne samo kao mjesta za različite prakse pučke pobožnosti ili kao mjesta u koja hodočaste i muslimani i kršćani, već i kao turističke lokacije. Autorica pokazuje kako se drevno shvaćanje svetosti simultano prilagođuje, transcendira i preživljava u suvremenoj religioznosti i njezinom prostornom izrazu. U sljedećem radu, na primjeru crkve Sv. Nikolaja u Sofiji, Vihra Baeva opisuje multimodalnost svetišta koje kombinira funkcije župne crkve, mjesta hodočašća i turističke atrakcije. Rad je osobito zanimljiv zbog propitivanja kategorijalnih distinkcija između hodočašća, turizma i lokalnog štovanja te predstavljanja funkcioniranja svetišta u socijalizmu, kada su hodočasnici preuzimali uloge turista. Međugorje je fokus rada koji slijedi, a u njemu Tinka Delakorda Kawashima razmatra kako strogo strukturirani način hodočašćenja promoviran od vjerskih autoriteta u Međugorju ograničava mogućnosti sudjelovanja drukčijih tražitelja duhovnosti i zalaže se za pronalaženje pristupa koji će svetište učiniti pristupačnijim za suvremene pluralističke, multireligijske i sekularne europske posjetitelje. U posljednjem radu ove cjeline Dženita Sarač Rujanac prati promjene značenja Ajvatovice, najvećeg religijskog i kulturnog događaja za islam u Europi, izvorno sufijskog hodočašća u lipnju na planinu Šuljaga započetog 1463. godine. Ovo izvorno religijsko

dogadanje velike je promjene doživjelo nakon prekida pa revitalizacije po prestanku socijalističkoga društvenog uređenja. S obzirom na različite društvene i kulturne okolnosti nakon i tijekom 1990-ih, različita su simbolička značenja postajala dominantnima: religijsko, etničko, ekonomsko, identitetno, ekonomsko, nacionalno itd.

Dva rada koja slijede hodočasničko mjesto promatraju i kao identitetni i integrirajući resurs ljudi raseljenih ratom ili izmijenjenih značenja drugim razlozima. Josef Langer u prvom radu opisuje razvoj i kratkotrajnost značenja i lokacija svetih mjesta te obaveze i običaje zbog kojih ih ljudi posvećuju. Na primjeru prognanika iz Istočne Europe nakon Drugoga svjetskoga rata, njihove izgradnje zamjenskih svetišta, posjeta izvornima nakon pada Željezne zavjese te promijenjenih praksi i značenja, autor razmatra svetišta kao mjesta oslobađanja od artifičijalnosti globalizacije i odmora od potpuno utilitarnoga života. U drugomu radu ove cjeline Mario Katić opisuje hodočašće u Kondžilo u Usori te promjenu značenja ovoga hodočasničkoga mjesta nakon završetka konflikta u Bosni i Hercegovini 1990-ih. Kako se većina prognanih iz Usore nije odlučila po završetku rata vratiti u svoj kraj, u radu je pokazano kako se godišnje hodočašće pretvara u važno sredstvo povezivanja Usorana kako međusobno tako i sa starim krajem.

Radovi završne cjeline napisani su iz perspektive studija turizma. U prvome se Tomislav Klarin zalaže za veću ulogu svetih mjesta i objekata u kontekstu kulturnih resursa zamišljenih da privlače turiste u Hrvatsku i uže na jadransku obalu. U radu koji slijedi Mili Razović daje izravan primjer za navedeno pokazujući kako bi se godišnje ritualno zbivanje o Uskrsu na otoku Hvaru moglo koristiti za produženje turističke sezone i ekonomski boljitak Hvara. Vinko Bakija se u narednom radu zalaže za povezivanje znanstvenih istraživanja turizma i religije te sugerira da religijski turizam može biti važno sredstvo zaštite lokalnog i regionalnog identiteta i tradicije. U zadnjem radu ove cjeline Svetlana Mihić, Aleksandar Andrejević i Dejan Supić usmjereni su na odnos turizma i religijskih resursa pri čemu naglašavaju neskladan odnos turizma i religije te sukob značenja i praksi vezanih uz religijski turizam i Srpsku pravoslavnu crkvu.

Zbornik zaključuje rad Johna Eadea koji naglašava važnost tema ekonomskih, političkih i ideoloških promjena kroz povijest u regiji, a koje su ju zapravo i definirale u sadašnjem obliku, pri čemu se posebice naglašava utjecaj ekonomskih procesa i tranzicije iz socijalizma u kapitalizam. Zaključno se može konstatirati da je zbornik *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends* važan doprinos studijama hodočašća jugoistočne Europe. Naime, kako takvih studija koje se naslanjaju

na ovo europsko područje doista nema mnogo, a onih koje se bave turističkim aspektom hodočašća, središnjom temom zbornika, gotovo i nema, razvidna je važnost njegove pojave za znanstvenu zajednicu širokoga raspona disciplina.

Goran Pavel Šantek

Drago Rokсандić, Marijeta Rajković Iveta, Tihana Rubić, ur.:
Kula Jankovića. Spomenik kulture – pokretač održivog razvoja Ravnih kotara
Baština, interkulturalizam i revitalizacija

Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije – Plejada d. o. o., 2014., 174 str.

Zbornik radova *Kula Jankovića. Spomenik kulture – pokretač održivog razvoja Ravnih kotara. Baština, interkulturalizam i revitalizacija* objavljen je 2014. godine u suradnji Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i nakladnika Plejada d. o. o. kao deveto u nizu uspješnih izdanja biblioteke *Desničini susreti*. Nastao je kao rezultat interdisciplinarnoga europskog sveučilišnog projekta jednakog naziva, ili preciznije, kao rezultat sudjelovanja autora priloga u trima aktivnostima/radionicama održanima na području Ravnih kotara, u Zadru, Obrovcu i Benkovcu u završnoj fazi rada na projektu (svibanj i lipanj 2014. godine), koje su pokušale identificirati baštinske potencijale ovog područja i problematizirati pitanje kulturne baštine te njezine revitalizacije i primjene u suvremenim kulturnim, turističkim i razvojnim politikama.

Prvo poglavlje Zbornika, naslovljeno *Baština, revitalizacija i održivi razvoj*, donosi devet radova o materijalnoj i nematerijalnoj kulturnoj baštini šireg područja Zadarske županije te komparativne primjere iz Bačke, zajedno s promišljanjima o korištenju identificiranih kulturnih resursa u održivom razvoju. U drugom poglavlju, koje nosi naslov “Interkulturalno i transkulturalno ‘dekodiranje’ i identifikacija revitalizacijskih potencijala Ravnih kotara”, kroz četiri se rada razrađuju iskustva stečena u radu na revitalizaciji baštine ovog područja, s posebnim naglaskom na problematiku procesa na prostorima na kojima se nakon ratnih stradanja u prvoj polovini devedesetih godina 20. stoljeća odvija rekonzilijacija stanovništva. Konačno, Zbornik je opremljen kratkim biografijama sudionika završne faze projekta, imenskim kazalom te izborom iz fotodokumentacije aktivnosti/radionica.

U uvodnom radu prvog poglavlja pod naslovom “Život u Kuli: predajni (narativni) elementi obiteljskih identifikacija, sjećanja i iskustava vezanih uz